

Bolgár Judit

A büntetés alakváltozásai a társadalmi érdekmotivációk tükrében¹

**The metamorphosis of punishment in the light
of social interest motivations**

Absztrakt

A cikk a bűn-büntetés kontextusban mutatja be azokat a társadalomelméleti, lélektani jelenségeket, kölcsönhatásokat, amelyek történeti szerepet játszottak a büntetésről alkotott felfogások kialakításában. Röviden ismerteti a bűn lélektanát és a közvélemény szerepét a bűnről alkotott felfogások alakulásában.

Kulcsszavak: büntetési formák, bűn, pszichológia, személyközi interakció

Abstract

The article presents the social theoretical, psychological phenomena and interactions in the crime-punishment context, which have played historical role in framing perceptions of punishment. Briefly describes the psychology of crime and the role of public opinion in the evolution of crime's perception.

Keywords: forms of punishment, crime, psychology, interpersonal interaction

Bevezetés

A büntetés, mint sajátos személyközi interakció, viselkedés lélektani értelmezése mindig az adott kor tükrében ragadható meg, túlzás nélkül kijelenthető, hogy markáns kivételése azoknak az érdekviszonyoknak, amelyekben az érintettek szerepelnek. Maga a büntetés fogalma is jelentős változásokon ment keresztül az emberi viselkedéstörténetben. A lélektani motivációk ösztönalapú létezése

---

¹ A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében működtetett Ludovika Kiemelt Kutatóműhely keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.

mind a mai napig tagadhatatlan, a bosszú elemi érzetével szemben azonban számos tapasztalati megismerés állít korlátokat annak a függvényében, ahogyan teret hódítanak a tudás alapú gondolkodások és viselkedések. Az utóbbiak általánosításai fellelhetőek különféle vallási tanításokban, s egyéb köznapi filozófiákban is.

Az érdekérvényesítési viselkedéstechnikák fejlődése a primitívtől a mind összetettebb felé egy nagyon hosszú, visszaesésektől sem mentes történet, amely leképezi a társadalmak adott viszonyait. A megtorló büntetéstől az elrettentésen keresztül a személyiség formálhatóságáig vezető büntetési ciklusok megkülönböztetése különös jelentőségre tesz szert a középkor felbomlásával, a modern államiság megjelenésével. Egyrésztől valamely állam büntetésfilozófiája elválaszthatatlan létezésének egészétől, másfelől nem kerülhet saját összeomlásának veszélyeztetése nélkül súlyos ellentétbe az uralkodó társadalmi közfelfogástól. Ez a többi között azt is jelenti, hogy az állam jellegének modernitása nem tűri meg az elavult, ösztönalapú büntetésfelfogásokat, de ugyanakkor elengedhetetlen szüksége van olyan társadalmi háttérre, amely a közfelfogásban gyökeresedik. A történelmi fejlődésben lemaradt társadalmi viszonyok közepette nem lehet minden tekintetben modern államot működtetni.

Rövid történeti visszatekintés a büntetési formákra

Az ókor legfejlettebb állami törvénykezése kétségtelenül az i.e. 450-ben közzétett római törvénytablákban lelhető fel, amelyben volt olyan kitétel, amely tiltotta, hogy patrícius plebejussal házasságot kössön, vagy jogot adott az apának, hogy gyermeke életével rendelkezzen. A jómódú rómaiak, akiknek nem kellett adót fizetni, általában nagy összegű pénzbüntetést kaptak. Ha nem tudták kifizetni, elvesztették vagyonukat és polgárságukat. Más gazdag bűnözőket a birodalom távoli részeire száműztek, és örökre kitiltották őket Rómából (Bingham-Chandler-Taplin, 2001). Kétségtelen, hogy e büntetési tételek megfelelték mind a korabeli társadalmi közfelfogásnak, mind pedig annak a követelménynek, hogy szolgálják a kialakult érdekviszonyok megőrzését. Senki sem vonhatta kétségbe büntetlenül a plebejus és a patrícius közötti áthidalhatatlan távolságot, ahogyan akár a természetjog nagyon korai, lényegében primitív antitézisének is tekinthető, hogy aki nemzette a gyermeket, annak rendelkezési joga is van felette. Mindezek megkérdőjelezhetetlen törvénybe iktatása csak azért volt lélektanilag is elfogadható a római polgárok számára, mert a világ egyetlen rendjének tekintették azt, amibe beleszülettek. A római birodalmon nem nagyon lehetett túllátni, s ha az idegenekkel vívott harcok közepette alkalmakként mégis, akkor

ebben a meggyőződésükben még kevésbé kellett csalódnuk, mivel a birodalom hosszú időken keresztül bizonyult a leginkább életképesnek.

Az Ókorban még fellelhető volt az u.n. abolicionista szemlélet a büntető eljárások tekintetében, ami a halálbüntetéstől való tartózkodást szorgalmazta. A kései középkor és az újkor során ez azonban teljesen feledésbe ment, s abszolút uralkodóvá vált a szörnyű kegyetlenségekkel járó halálbüntetés a megtorlás és elrettentés szellemében. A Hammurapi babiloni király törvénykönyvében szereplő talio, azaz a »szemet szemért«, »fogat fogért« elv gyakorlata magától értetődővé lett az eljárásokban, a halálbüntetésekre várók tömlöcbe zárattak, az enyhébb ítéletek minden esetben testcsontkítással jártak.

A középkori államok többségében az úgynevezett inkvizitórius, azaz nyomozó büntetőeljárás érvényesült, szemben a vádelvű (akkuzatórius) rendszerrel. A középkorban az előbbi eljárásban a nyomozó, a vádló és a bíró személye ugyanaz volt, ezek a funkciók nem különültek el egymástól. A középkori jogelveket valló büntetőeljárás csak igen lassan szűnt meg a 18-19. század fordulóján, hogy átadja helyét a modern jogelveket valló, a nyomozás, a vád és az ítékezés funkcióit szétválasztó, egyben a bírói hatalmat önálló és a végrehajtói hatalomtól független hatalmi ágként elismerő rendszernek (URL1).

A halálbüntetés végrehajtásának módja a korai egyszerű akasztástól és lefejezéstől egyre sokrétűbbé és rafináltabbá vált, hogy a késői középkorra és az újkor elejére még a beteges emberi fantáziát is meghaladó, népünnepély kerekein belül végrehajtott horrorisztikus aktussá váljon.

A büntetésfilozófia egyik sarkalatos kérdése ma is, hogy megengedhető-e a halálbüntetés. Mind Róma, mind az ókori görög poliszok is gyakran alkalmazták a halálbüntetést. Az athéni végrehajtási mód egyik jellegzetessége volt, hogy az elítéltnak magának kellett kiinnia a méregpoharat; ez tehát inkább volt öngyilkosságra kötelezés, mintsem a hagyományos értelemben vett kivégzés. (Szemléletesen írja le e végrehajtási mód menetét Platon: Szókratész halála c. művében (URL2)). Ez utóbbi ugyan vitathatatlanul visszafogottabb halálnemnek tűnhet, mint az, akasztás, felnégyelés, kerékbe törés vagy guillotine, hogy csak néhányat említsünk az ismertebb kivégzési módszerekből, de az alapvető kérdés mindezekről függetlenül mégiscsak az, hogy a modern társadalmi viszonyok között elfogadható-e maga a halálbüntetés. A társadalom feltételezett önvédelmét taglaló jogi felfogások mentén megoszlanak erről a vélemények, bár az érvek és ellenérvek keretében mindinkább azok a felfogások látszanak túlsúlyra kerülni a modern gyakorlatban, amelyek a halálbüntetést elvetik, mint jó választ e kérdésre. Ez a jogi megközelítés. A mi kérdésünk azonban most az, hogy pszichológiai vonatkozásokban miként közelíthető meg e kérdés.

A halálbüntetés társadalmi üzenettartalma

Mindenekelőtt a kivégzés azt a lélektani üzenetet közvetíti a potenciális gyilkosoknak, hogy az erőszaknak ez a végletes eszköze megengedett, hiszen az állam is alkalmazza, továbbá az a bünelkövető, aki a már elkövetett tetteiért halálra ítélt, nem találhat semmi őt érhető személyes fenyegetést abban, ha továbbiakban is súlyos bűnöket követ el, mivel mindenkit csak egyszer lehet kivégezni. Hajdú Tamara (Hajdú Tamara, 2018) írásában a következőket olvashatjuk: *„Ma ötvenöt államban bevett gyakorlat a halálbüntetés alkalmazása. Ezen kívül néhány országban csak rendkívüli körülmények esetén alkalmazható, mint háború vagy szükségállapot, számos államban pedig moratórium van érvényben, tehát kiszabható a halálbüntetés, de jó ideje nem hajtottak végre egyet sem, az elítéltek büntetését felfüggesztették. 2016 óta a világ országai közül száznegy tiltotta be a halálbüntetést minden körülmények között. A 2016-os évben ezerharminckét rögzített kivégzésről számolt be az Amnesty International, ez a szám azonban nem foglalja magába a Kinában végrehajtott ítéleteket, itt ugyanis továbbra is államtitoknak minősülnek ezek az adatok. 1973 óta százötven amerikai rabot ítélték halálra, akiket később felmentettek a vádak alól. Sajnos azonban olyan eset is akadt, ahol a kivégzést követően vált kérdésessé a bűnösség ténye.”*

A halálbüntetés jogosultságáról hangoztatott felfogásokban kitüntetett szerepet játszik az a gyakran hangoztatott érv, hogy elrettentő ereje van a potenciális gyilkosokkal szemben. Ennek lehet ugyan részgazsága, de a halálbüntetés társadalmi pszichológiája ennél sokkal összetettebb még akkor is, ha nem történik ítélezési hiba. Ugyan miért gondolhatnánk, hogy a halálbüntetés csak azoknak üzen, akik potenciális gyilkosok? Meglehet, hogy köznap hírekben megjelenő halálos ítéletre sokan úgy reagálnak, hogy ez rendben van, velük ilyesmi nem fordulhatna elő, ez a világ rendje. Csakhogy mit érez ugyanezzel kapcsolatban a halára ítélt felesége, férje, gyermeke vagy szülője?

Az ellenkező vélemény bemutatására Kuminetz Géza (Kuminetz Géza, 2010, 175-204.) tanulmányában, egy Karinthy idézetet használ, amely éppen a »szemet szemért«, »fogat fogért« elv helyénvalóságát bizonygatja. Karinthy Frigyes Krisztus és Barabás c. művében (Karinthy, 1918, 129.) a következőket írja a halálbüntetéssel kapcsolatban: *„Csak egy jelenségre szeretném a hozzáértő figyelmét felhívni – arra az aránytalanságra, ami ma bűn és bűnhődés között fennáll, hol a bűn, hol pedig a büntetés szempontjából. Ma a megtorlásnak egyetlen eszköze van: a szabadságvesztés, aminek következtében a sokféle erénynek is egyetlen jutalma lehet csak: a szabadság. A büntetés minőségileg mindig ugyanaz, mennyiségileg méri csak fel a bűnt – holott a bűn minőségi-*

leg is százféle. Méterrel mérjük az időt és a teret órával. Ha mérgemben vagy rosszakaratból kiverem a fogát felebarátomnak, ugyanazt a büntetést kapom, mintha a zsebóráját loptam volna el. Akárhogy csúrrjuk-csavarjuk a dolgot, a büntetés célja mégis csak az, úgy-e, hogy a bűnözésre való hajlamot elnyomja az emberekben. [...] A kizárólagosan szabadságvesztésre alapozott megtorló igazságszolgáltatás, most, amikor a harctereken egészen másképpen osztják az igazságot, legalább is módosításra szorul. [...] A büntető igazságszolgáltatást reformálni kell, még pedig a »szemet szemért«, »fogat fogért« principium alapján. Aki bünt követ el, bűnhődjék azzal a szenvedéssel, amit bűnével másoknak okozott: ez az egyetlen mód arra, hogy a bűnössel megértessük a bűn jelentőségét. [...] A hosszú börtönök arra valóak csak, hogy tanács és gyógyítás nélkül elferdüljön és megromoljon a bűnös világszemlélete, mint a tudatlan remeté s elszokjon az élettől, amely a rosszaságot úgy bünteti, mint a betegséget, s úgy is irtja ki magából. Rá kell szoktatni az embereket, meg kell értetni velük, hogy a bünt ne csak erkölcsi, hanem filozófiai alapon kerüljék, mint valamit, ami logikátlan és értelmetlen. A biblia így szól: „a te szavad legyen úgy: úgy – nem: nem; valami ezen felül esik, a gonosztól vagyon. Ti pedig toldjátok meg: a gonosztól, akinek neve Ostobaság.”

Milyen viselkedéseket generálhat ez azokban, akik esetleg távolról sem meggyőzhetőek a büntetés jogosságáról? Nem pártatlanok, mert az esetek többségében nem is lehetnek azok. A személyes érzelmeken nem uralkodhat semmiféle, mégoly hiteles igazságügy sem. Talán a bűnelkövetés tényét az esetek bizonyos hányadában elfogadják, csakhogy már pusztán érzelmeik kötelmeinél fogva is nagyobb teret látnának az enyhítő körülmények tartományában, de egy ilyen ítélet végrehajtásával elveszik tőlük (s persze nem csak tőlük) minden további igazságkeresés lehetőségét. Szerintünk ezekre a kérdésekre választ keresni azért nem pusztán moralizálás, mert itt további emberi sorsokról van szó, még hozzá olyanokról, akik, ha nem is követnek is el majd súlyos bűncselekményeket, valószínűleg predesztináltak lesznek arra, hogy ne tartsák magukra nézve kötelezőnek a társadalmi normák elfogadását.

Ez az utóbbi megfontolás általánosabban is átvezethet bennünket az úgynevezett primer és szekunder csoportok által gyakorolt (gyakorolható) büntetési hatásmechanizmusok világába. A fenti megközelítésben már pusztán ránézésre is könnyen érzékelhető, hogy még a legsúlyosabb büntettek is más és más megvilágításba kerülhetnek annak a függvényében, hogy milyen a vonatkoztatási csoport szociálpszichológiai szerkezete, összetétele.

A társadalom szerepe a büntetésről alkotott közfelfogás alakításában

Bizonyos társadalmak közgondolkodásában természetes jogként jelent meg, hogy a férfiak helyesen járnak el, ha megkövezik a hűtlen asszonyokat. Ennek egyik oka, hogy a nőket éppen úgy tulajdöntárgynak tekintik, mint egyéb jószágokat, másrészt nem ismerik, vagy legalábbis nem ismerik el a polgári eljárásokat, sőt, a római jog azon intelmét sem, ami előírja, hogy hallgattassék meg a másik fél is. Ezekben a bizonyos vonatkozásokat tekintve másutt már túlélt, meghaladott viszonyokban azt is teljesen magától értetődőnek tekintik, hogy az állam mindenbe beleszólhat, az emberi lények születésüktől halálukig nagymértékben teljesen kiszolgáltatottak, beleértve ebbe a vélemények hangoztatását vagy a szabad helyváltoztatás korlátozását, sőt a hálószobák intimizációját is, amennyiben előírt lehet számukra a gyermekek születésének és nevelésének szabályozása.

A konzervatív és modern társadalomszerkezet gyakran nem minden vonatkozásában különül el egymástól, a kettő közötti átmenet általában egy lassú, sok kitéréssel, buktatóval, vargabetűkkel járó folyamat. Tapasztalhatjuk, hogy olykor már működik a polgári igazságszolgáltatás formális struktúrája, de születnek olyan törvények, amelyek például büntetni rendelik a gyermekek túlszaporítását, vagy megfordítva, hatalom által biztosított eszközökkel próbálják ennek az ellenkezőjét elősegíteni, háttérbe szorítva a magánélet döntési viszonyainak minden befolyástól mentes polgári normáját.

A büntetés, és annak államisága

Szabó Péter (Szabó, 2003, 2.) a büntetés célját az alábbiak szerint fogalmazza meg: *„A büntetés célja az igazságosság, az újabb bűncselekmény megelőzése, a hasznosság és szükségesség, újabb bűncselekmény megelőzése elveinek érvényre juttatása. A megtorlás manapság újra terjedőben van, ugyanis a társadalom igazságérzete a súlyosabb büntetések kilátásba helyezését igényli. A büntetés többes funkcióval bír. Hatásos eszköz lehet a bűnözés kontrolljánál. Cselekvési korlátot jelent az egyénnek, a társadalom tagjának. A büntetés jogi kategória, így jogi eljárásnéven is értelmezhető. Történeti megközelítésben rituális eljárásnéven jelenik meg. A büntetést a hatalomgyakorlás egyik eszközének is tekinthetjük, amelyben ugyanakkor tetten érhetjük a társadalom erkölcsi életének kifejeződését is.”* A modern társadalmak pszichológiai bázisait azoknak a módszereknek az érvényesíthetősége garantálja, amelyekben a viselkedés

dési értékrendet a kor alapvető közösségi értékei és érdekei határozzák meg, és ezek testesülnek meg a mindenkori jogalkalmazásban. A jogérvényesítés az állam büntető hatalma minden jogkövető állampolgára védelmét, morális és egzisztenciális biztonságát a társadalmi együttélés normáit betartó kulturális értékrendjének megőrzését kell, hogy szolgálja. Kuminetz Géza² tanulmányában (Kuminetz, 2010.) 178a) következőket írja. „*Ez a vonás átvezet minket az államiság és annak büntető hatalma témájához. Mivel a történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy mindeddig bármilyen jó volt is a nevelés, a megelőzés, sohasem sikerült kiküszöbölni teljesen az egyénre vagy a közösségre ártalmas, embertől származó ártó magatartásformákat, s az a szankció, amit a vallás és az erkölcs nyújtott, nem volt elegendő. Ezért kellett a hatalom megfelelő szervének kialakulnia és jogi büntetéseket is elrendelnie, illetve szükség esetén kiszabnia (potestas puniendi, potestas coactiva). Hármasként feladata van a kényszerítő vagy büntető hatalomnak: 1) amennyire lehetséges, meg kell tudni előznie a jogsértéseket, s szükség esetén kényszeríteni kell a társadalom tagjait, hogy engedelmeskedjenek a törvényeknek (facultas cogendi) 2) meg kell zaboláznia azoknak a cselekedeteit, akik gonosz szándékból, vagy nem beszámítható természeti hiányosságból jogsértéssel megzavarják a társadalom életét, azaz jogvédelmet kell adnia a támadókkal szemben, illetve vissza kell szorítania agressziójukat (facultas coercendi); 3) a vétkeseket megfelelő büntetéssel kell büntetni.*”

A bűn elkerülés legbiztosabb módja annak megelőzése. Minthogy a bűn és a büntetés az emberi közösségek együttélése óta meglévő fogalmak, az adott korok tudósai, politikusai is jelentős aktivitást mutattak annak a máig meg nem oldott problémának megválaszolásában, hogy hogyan előzhető meg a bűnök elkövetése. Hautzinger Zoltán (Hautzinger, 2003, 7-9.) prológosában³ Cesare Beccaria⁴-t idézve a következőket írja: „Beccaria önálló fejezetet is szentel a hatékony bűnmegelőzéshez szükséges kívánalmaknak, amely részben kritikai nézetei mellett konstruktív javaslatokat is megfogalmaz: Meg akarjátok előzni a bűncselekményeket? Gondoskodjatok róla, hogy a törvények világosak és egyszerűek legyenek, hogy a nemzet egész ereje összpontosuljon a védelmükre, s annak egy részét se lehessen a törvények lerombolására felhasználni. Gondoskodjatok róla, hogy a törvények ne egyes osztályoknak, hanem maguknak az embereknek az érdekeit szolgálják. Gondoskodjatok róla, hogy az emberek

2 A szerző az idézet forrásaként Finkey F.: A bűnösség fogalom a világi büntetőjogban. Budapest, 1941, 468. c. munkára hivatkozik.

3 Cesare Beccaria, a bűnmegelőzési tudomány történetének nagy gondolkodója.

4 Cesare Beccaria (1738-1794) az olasz felvilágosodás tudósa. A bűnökről című műve, amely máig a modern büntetőjog egyik alapművének tekinthető 1764-ben jelent meg. (magyar nyelven több kiadást is megélt 1967-2012 között.)

féljenek a törvénytől, de csakis a törvénytől féljenek, mivel az embernek embertől való félelme kárhozatos és bűncselekménytől terhes.” A máig modernnek ható gondolat megfontolandó.

A bűn pszichológiája

Mindezeket áttekintve arra jutottunk, hogy érdemes egy pillantást vetni magára a bűn pszichológiájára. Pontosán ezt a címet viseli (Hesnard,⁵ (1966.) könyve. Többek között a pszichoanalitikus szerző olyan problémákkal foglalkozik művében, mint a bűnös ember megismerését célzó objektív módszerek elégtelensége és viszonylagossága, a patológiás bűncselekmények megértése, a pszichopatológiás elem a büntetben, a paranoiások és krónikus eszelősök bűncselekményei, a mániákus-depressziós és heveny pszichózisos rohamokban elkövetett bűncselekmények. Jelen tanulmányban, a könyvben leírt problémákat leszűkítve azt igyekszünk összefoglalni, hogy a bűn pszichológiájában milyen csoportok a leginkább érintettek.

Az elkövető oldaláról nézve:

- Olyan spontán csoportok, amelyek egyáltalán nem mérlegelik, hogy tevékenységük milyen törvényeket sért, s sért-e törvényt egyáltalán;
- Azok a tudatos alkalmi elkövetők, akik tisztában vannak tevékenységük súlyával, de úgy vélik, hogy olyan eseti indítékkal rendelkeznek, amely megéri a kockázatot;
- Azok a személyek, akik a bűnözést tudatos és választott életformának tekintik, akik a mindezzel járó személyes kockázatot a hosszú elszámolás alapján mérlegelik.

A társadalmi környezet oldaláról:

- Passzív bűnözők, akik valamilyen formában haszonélvezői a bűnelkövetésnek, de maguk nem vesznek részt aktívan ilyen cselekményekben;
- A bűncselekmények áldozatai;
- Olyan társadalmi csoportok, amelyek közvetlenül ugyan nem fenyegetettek, de közvetve tartanak attól, hogy személyükben, vagy közeli környezetükben ilyesmi bekövetkezhet;
- A társadalmi, vagyoni hierarchia olyan szintjén elhelyezkedők, akik nem tartanak attól, hogy közönséges bűncselekmények behatolhatnak integritásukba.

---

5 Angel Marie Louis Hesnard (1886-1969) francia származású pszichiáter és pszichoanalitikus.

A spontán csoportba tartozók között számos fiatalok találhatók, akiknek jelentős hányada vagy nem rendelkezik családi háttérrel, vagy ha igen, akkor legenyhébben fogalmazva is, a primer csoport tagjai nem nyújtottak számukra megfelelő erkölcsi mintát. Erre a csoportra szélesebb értelemben az is vonatkozik, hogy iskolázottságuk szintje általában igen alacsony, társadalmi beilleszkedésük problémás, nincsenek hosszútávon követhető ambícióik, többnyire nyitottak, sőt készek elfogadni, követni az erős, vagy annak vélt személyiségek által képviselt viselkedés mintákat.

Ettől a csoporttól jelentősen különbözik a tudatos alkalmi elkövetők csoportja. Ők általában olyan potenciális bűnözőkből rekrutálódnak, akik valamilyen nehéz, vagy annak vélt élethelyzetre nem találnak más megoldást, mint valamilyen bűnelkövetést. Ebbe a csoportba a társadalom minden rétegéből kerülhetnek egyébként eredetileg tisztas életformára törekvő olyan személyek, akiknek nincs jó cselekvési programjuk a válságkezelésre, a nehéz helyzetek megoldására, s általában is lelkiileg kiegyensúlyozatlanok, esetleg az alkalmazkodási problémát karakterükben hordozzák.

Más a lélektanilag feltárható helyzete azoknak, akik eleve és önkéntesen hozott döntés alapján bűnözői tudattal rendelkeznek, életformának választják a törvényen kívülséget. A szóródás ezen a csoporton belül is tág, vannak, akik bizonyos határokat szabnak bűnelkövetési karakterjellemzőik alapján arra, hogy milyen tetteket már nem hajlandók elkövetni, de abban megegyeznek, hogy értékrendjüket határozottan megkülönböztetik a törvények paragrafusaitól.

A társadalmi környezet oldaláról passzív bűnözőknek tekinthetők azok is, akik maguk elítélik ugyan az ilyen cselekményeket, de érzelmi, vagy más kötődések okán kritikus helyzetekben inkább szembe kerülnek a törvénnyel, minthogy cserben hagyják azt, akik fontosak számukra (bűnrészességet vállalnak). Itt nehéz különválasztani az egyszerűen bűnsegédi státuszba kerülőket azoktól, akikre ilyesmi nem bizonyítható rá, de kétségtelenül ennek a közelségébe kerülnek. Ők többnyire nehéz sorsuk miatt függőségre kényszerülnek, érzelmileg kiszolgáltatottak, s olyan társadalmi segítségre szorulnának, amit általában nem kapnak meg.

A bűnelkövetések felderített áldozatait feltétlenül intézményes és informális segítségre szorulnak. A cselekmény kialakulása tekintetében áldozattá válási énrészességük majd minden esetben feltárható, ha másban nem is, olyasmiben nagy valószínűséggel, hogy nem tanúsítottak megfelelő gondosságot, óvatosságot, amelynek révén elkerülhették volna az áldozattá válást. Ugyanakkor sok esetben alig elviselhető külön lélektani megterhelést jelent számukra az énrészességükkel kapcsolatos társadalmi reakciók, ezt nehezen kezelik, olykor alá, máskor túlértékelik, és szinte mindig súlyosan sérül biztonságérzetük, ezért dependenssé válhatnak.

A legmagasabb azoknak a létszáma, akik egy-egy nagyobb figyelmet kiváltó bűncselekmény okán potenciálisan fenyegetettnek érzik magukat, s szeretteiket. Ez a csoport időnként rendkívül erős nyomást próbál gyakorolni a politikai hatalomgyakorlásra a közbiztonság javítása érdekében, amit az nem is hagyhat figyelmen kívül. Azonban a biztonságérzet és a tényleges biztonság állapota nincs feltétlen szinkronban egymással, a hisztérikus viselkedésekkel szemben nem elég a tényleges biztonságot növelni, arra is szükség van, hogy mindennapi lélektani pedagógiai módszereket vessenek be, esetleg a média véleményformáló hatását vegyék igénybe a köznyugalom erősítésére.

A társadalmi, vagyoni hierarchia felső szintjén élők számára pedig célszerű egy olyan pszichológiai hatásmechanizmust közvetíteni és érvényre juttatni, amely az egyetemes, mindenkire kiterjedő biztonság semmi mással nem helyettesíthető értékét bizonyítja.

Egyáltalán, beszélhetünk-e pszichológiáról, mint többé-kevésbé egységes fogalomról? M. Scott Peck (Peck, 1997.)⁶ könyvének ismertetőjében „*A XVII. sz. végén a Galilei pert követően, a tudomány és az egyház hallgatólagos társadalmi egyezséget kötött, amelynek értelmében mindennemű kapcsolatot megszüntetnek egymással. A világot önkényesen természetire és természet felettire osztották fel. Az egyház elfogadta, hogy a természeti világ a tudósok hatáskörébe tartozik, viszont a tudomány is beletörődött, hogy nem üti bele az orrát spirituális értékekkel kapcsolatos kérdésekbe. Sőt, odáig ment, hogy magát értékítélet-mentesnek definiálta.*”

A közvélemény szerepe és hatása a bűn megítélésében

Kétségtelen, hogy ez az állapot éppen a pszichológiának, mint szaktudománynak a megjelenésével és intézményesülésével meghaladottá vált. Ott és ahol, illetve amikor a pszichológia, mint tudomány intézményesülhetett. Ebben a folyamatban távolról sem volt egyidejűség. A Sigmund Freud és Carl Jung tanításain alapuló tudományos pszichológia intézményesülésének az adott nagy lökést, amikor a második frankfurti iskola képviselői a hitleri fasizmus elől menekülve megteremtették az Egyesült Államokban a hadsereg-pszichológiát. Többek között Theodor Adorno, Max Horkheimer, Walter Benjamin, Herbert Marcuse, Jürgen Habermas, Alfred Schmidt nézeteivel szemben Kant korábban még azt állította, hogy a pszichológia nem lehet a tudomány tárgya, mert a lélek nem empirikus jelenség, hanem tiszta gondolat. Adorno, Habermas legfeljebb, mint

---

6 M. Scott Peck (1936-2005) amerikai pszichiáter és termékeny keresztény író.

olyan hivatkozási szubjektumok jöhettek számításba, akik – teljesen más értelmezésben – tagadták a közvélemény 19. századi felfogásának mibenlétét, s lényegében azt állították, hogy közvélemény nincs, illetve csupán arra az egyetlen szerepre szorítkozik, hogy célzott kutatások révén legitimálja a hatalom jogosultságát. Ez már a régebbi időkben is vitatható volt, hiszen etnográfiai kutató, és gyűjtő munkák sokasága számol be olyan közvélemény által alakított értékítéletről, sőt szigorú viselkedési normákat előíró szabályrendszerről, amelyben tetten érhető a közösség által elvárt, esetenként jutalmazott vagy büntetett magatartás. Ugyanakkor teljesen nyilvánvaló, azzal, hogy létrejött a politikai állam, és a polgári társadalom szétválásával járó közvetítő rendszerek sokaságával a vélemények csatornázódása és fókuszálódása, a közvélemény önálló entitásként van jelen. Így természetesen a bűnözéssel kapcsolatos közvélekedések nagy szerephez jutnak. Ennek érzékeltetéséhez érdemes egy kissé terjedelmesebb idézetet felvillantani. Szendrey Ákos 1936⁷-ban, valamint Papp László⁸ 1941-ben írt tanulmányaiban a népi közvéleményről a következőket írja: „*Bűn azon magatartások összessége, amelyeket a közvélemény elítél. Nem azonos a bűncselekmény fogalmával, amelytől való tartózkodásra az állam nyilvánvaló, azzal, hogy büntetőhatalma jogkövetkezmények alkalmazásával kényszerít. A nép bűnnek azt tartja, amit erkölcsileg maga is elítél, ami a közvélemény megrovását vonja maga után. A nép bűn fogalma széles körű és korszakonként meglehetősen változatos, sokszor ugyanazt a cselekményt egyszer súlyosabban, másszor enyhébben ítéli meg. Ezek: „...minden illetlen, helyhez, emberi méltósághoz nem illő viselkedés: a ház tisztátlansága, rendetlensége, a tiltott munkanapok megszegése, hiúság, gőg, tiszteletlenség az idősebbekkel szemben, trágárság, káromkodás, részegség, pletykáság s általában a szokások be nem tartása...*”

A megítélésében a népi erkölcs differenciál hely, idő, személy stb. szempontjából. A káromkodás pl. bűn, de sokkal súlyosabban ítéli meg, ha a temetőben vagy a szőlőben történik. Bűn pl., ha az asszony kocsmába jár, de ugyanaz nem róható bűnül férfinál. Bűnnek tekintették, ha a szomszédtól fát loptak, de szinte virtusként dicsekedtek azzal, hogy régen az urasági erdőből szereztek be tüzelőfájukat ellenszolgáltatás nélkül. A terhes asszony ételre, gyümölcsre korlátozódott lopása nem volt bűn, de másnál ugyanez már bűnnek számított. Egyes helyeken nem tekintették bűnnek, ha az idegen a szőlőben annyi gyümölcsöt megevett, amennyivel jóllakhatott, de bűnnek számított, ha ugyanabból a

---

7 Szendrey Ákos (1902-1965) etnográfus

8 Papp László (1903-1973) néprajzkutató

gyümölcsből egy darabot magával vitt. A népi közösségben a bűn fogalma tájegységek szerint is változó volt, sőt közeli falvaknál is merültek fel lényeges eltérések. A bűn tárgyköre szempontjából is mutatkoztak különbségek közösségen belül. A családi életre vonatkozó bűnök iránt inkább az idősebb asszonyok, a gazdasági vonatkozásúak iránt a férfiak, a legény- és leányéletre vonatkozók iránt pedig a fiatalok érdeklődtek, ill. tartották számon. Általában súlyosabb bűnnek számított az élet, a testi épség és a vagyon elleni cselekmény, és ebben közelebb állt a falusi megítélés a tételes jogi felfogáshoz. A megítélés szólhatott valamely személynek, családnak, a falun belül falurésznek, az egész falunak, sőt idegen falvaknak is (pl. falucsúfolók). A bűn megtorlása általában a közösség feladata volt, és ettől mindenki félt.

A bűnözés és a közvélemény vonatkozásában ma az egyik legfontosabb kérdés, hogy meddig terjedhet a közvélemény kompetenciája, hogy hol kell meghúzni azt a határvonalat, amelyen átlépve a közvélemény már nem lehet érvényes, mivel eleve nem rendelkezhet azzal a felkészültséggel, amit csak a szakértelem nyújthat. S mi a tennivaló akkor, ha a szaktudás és a közvélemény konfrontálódik? Rákényszerítheti-e a közvélemény a szaktudást a meghátrálásra, vagy megfordítva, tehet-e engedményt a közvélemény a szaktudásnak. Továbbá milyen következményei lehetnek egy elhúzódó, tartós konfrontációnak a kető között? Végezetül a felsorolt helyzetek milyen pszichológiai aspektusokat tartalmazhatnak?

Minthogy magától értetődően a közvélemény állapotáról nem alakul ki közvélemény, a személyiséglélektan adhat választ a probléma kezelésére. A személyes motivációk által behatárolt értékelő tudat adott esetben úgy találja, hogy a közvélemény például igenli a halálbüntetés visszaállítását, de a tudományos gondolkodás ezt határozottan cáfolja, amiért is ez a helyzet konfrontatív. Tegyük fel, hogy ebben a közvélemény nem mutat meghátrálást, a tudományos megközelítés pedig már csak azért sem adhatja fel álláspontját, mert attól megszűnne tudományos jellege. Az individuális tudat felfoghatja ezt az állapotot úgy is, mint túrhetetlent, mint megszüntetendőt, de megközelítheti a kérdést egészen másként is. Értékelheti ezt egy olyan ellentmondásos állapotnak is, amely lehetőséget nyújt a nézetek szabad ütköztetésére, generálhat olyan vitákat, amelyek a tudományos és köznapi gondolkodás közötti hídépítést szolgálják az adott kérdésben, és a felfogások sokszínűsége gazdagíthatja az optimumok megjelenését. A pszichológia átfogó, nagy és közös eredményei között is kétségtelenül kiemelkedő szerepet játszik az a felfogás, hogy a szubjektív konfrontációk önmagukban nem feltétlenül károsak, hanem az emberi érzelmvilág sokrétűségéből fakadó természetes állapotnak felelnek meg, az ember nembéli attribútumai közé sorolandók.

A büntető és javító-nevelő intézmények a társadalom védelmében

Az általunk választott fejezetcím önmagában rejt egy nagyon fontos kérdést. Nevezetesen azt, hogy a társadalom részének tekintjük-e a büntető és javító-nevelő intézetekben elkülönített embereket, vagy teret engedünk-e annak a felfogásnak, hogy egyrésztől van a társadalom, másfelől pedig azok, akik zárt intézetekben töltik a büntetésüket? Történetileg az utóbbi megközelítés érvényessége volt nagyon sokáig túlsúlyban, s ennek nem is annyira jogi, hanem sokkal inkább társadalom pszichológiai okai voltak.

Létezett, s természetesen még ma is létezik egy olyan képzet, hogy a börtöntöltelékek, vagy a javító intézetekben élő fiatalok minden vonatkozásban különböznek azoktól, akikkel ilyesmi egyszerűen nem fordulhat elő. Ők, mások, teljesen különböznek a tisztességes emberektől, leginkább írók, tudósok, vagy azok számára lehetnek érdekesek, akik a reggeli kávéjuk mellett a lapok bűnügyi rovataiba pillantva egy pillanatra elszörnyülködnek, mondván, hogy mik vannak. Ebben a tárgykörben megengedett maximum az enyhe borzongás volt, minden egyéb tulajdonképpen már az etikettet is sértette volna.

Ennek a gyakorlatnak a hátterében egy ismerős lélektani mozzanat feszült, egy olyan önvédelmi reakció, amely azon alapul, hogy ha nem veszek tudomást egy kellemetlen, esetleg viszolygást, vagy félelmet keltő jelenségről, akkor ennek a terhét nem kell viselnem, és fel sem merülhet valamiféle közfelelősség gondolatának még az árnyéka sem. A polgári nevelés alfája és omegája volt a gyereket távol tartani a csúnya dolgoktól. Tegyük hozzá, hogy a valóság csúnya jelenségeitől.

Ez az elzárkózás természetesen nem vonatkozott azokra, akik a két világháború között külvárosok nyomornegyedeiben voltak suhancok, vagy éppen olyanokra, akik valamiféle szerencsétlen egyéb körülmény hatására közvetlenül, vagy közvetve vádlottak lettek valamiféle köztörvényes bűnelkövetésben. A valamiért elítéltekkel szembeni lélektani távolságtartáson a nagy törés akkor következett be, amikor a nem nagyon távoli múlt önkényuralmai immár senki számára nem biztosították a pszichológiai kívülállást. A rettegés, a félelem közelebb hozta az üldöztetéstől való szorongásos állapotokat, és az emberek – legalább is itt, Európában – már nem tudták letagadni önmaguk számára, hogy vannak bebörtönzöttek.

A második töréshullám azzal vette kezdetét, hogy bekövetkezett az, amit információs forradalomnak nevezünk. Az egyre táguló információáramlás nemcsak horizontálisan, hanem vertikálisan is koptatta az ismerethatárokat, s noha nagyon megnyugtató lett volna továbbra is hinni abban, hogy a csúnya dolgokkal való

ismerkedés elkerülhető, a valóságban ez a pszichológia már nem működhetett úgy, mint valamikor. Ezek az események pedig közrejátszottak abban, hogy a nem tudottból fokozatosan ismertté, tudottá lett, hogy a társadalom tagjai között vannak olyanok, akiket a törvény erejével megfosztanak szabadságuktól. S ez lett a bevezető akkordja annak, hogy egyre többen immár nem társadalom kívülinek kezdtek tekinteni az elítéltekre, hanem elkezdtek tudomásul venni, hogy azok is a társadalom tagjai, függetlenül attól, hogy bűnösök. Ezzel pedig nagyon komolyra fordult egy másik kérdés. Az, hogy a büntető- és javító-nevelő intézetek elegendő védelmet nyújtanak-e a többség számára? Az érdeklődés előterébe kerültek olyan problémák, hogy a fiatalkorúak vajon nem a bűnözést tanulják-e azokban az intézetekben, ahová javító-nevelő céllal küldték őket? Hogy a büntető intézetekben sikerül-e a büntetés-végrehajtás legjobb szándékait érvényesíteni, vagy az ide kerültek nagy hányada majd éppen itt szerez olyan bűnözői tapasztalatokat, amelyekre csak úgy lehet tekinteni, mint az állami költségvetésből finanszírozott bűnözőképzésre?

Az igazság az, hogy ezekre a kérdésekre nincs minden tekintetben megnyugtató válasz, de már önmagában nagy előre haladásnak lehet tekinteni, hogy mindez elkezdte komolyan foglalkoztatni a közvéleményt is, tehát azokat, akik professzionálisan ugyan nem tudják felmérni a büntetés-végrehajtás tagadhatatlan eredményeit, de már kezdenek tisztában lenni azzal, hogy ez a védelem létfontosságú. S ezzel – szerintünk – létrejött az a fundamentum, amelyre építkezve immár valóban állami feladattá szélesülhet a bűnelkövetők reintegrációja.

Összefoglalás

Tanulmányunkban abból indultunk ki, hogy a büntetés, mint sajátos személyközi interakció viselkedés lélektani értelmezése mindig az adott kor tükrében ragadható meg, s túlzás nélkül kijelenthető, hogy markáns kivetülése azoknak az érdekviszonyoknak, amelyekben az érintettek szerepelnek. Ráműtöttünk arra, hogy az érdekérvényesítési viselkedéstechnikák fejlődése a primitívától a mind összetettebb felé egy nagyon hosszú, visszaesésektől sem mentes történet, amely leképezi a társadalmak adott viszonyait. Kitértünk a halálbüntetéssel kapcsolatos megítélés történetiségére és magának a büntetés legitimitásának többregegy pszichológiai vertikumára. Végezetül felidéztek azokat a töréshulámokat is, amelyek oda vezettek, hogy a büntetettek elkövető személyiségekkel szembeni többségi közönyt jórészt felváltotta Európában egyfajta jobban odafigyelő érdeklődés és közgondolkodás.

Felhasznált irodalom

- Bingham, J. – Chandler, F. – Taplin, S. (2001): *Az ókori Róma enciklopédiája*. Kaposvár: Hol-ló és Társa Könyvkiadó.
- Hautzinger, Z. (2003): *Prológus: Cesare Beccaria, a bűnmegelőzési tudomány történetének nagy gondolkodója*. In: Hautzinger, Z. (szerk): Pécsi Határőr Tudományos Közlemények, Magyar Hadtudományi Társaság.
- Hesnard, A. (1966): *A bűn pszichológiája*. Budapest: BM Tanulmányi és Módszertani Osztálya.
- Karinthy, F. (1918): *Krisztus és Barabás*. Budapest: Dick Manó Könyvkereskedés, 127-131.
- Kuminetz, G. (2010): *Megfontolások a büntetésekről, különös tekintettel a halálbüntetésekre – katolikus szemmel*. Iustum Aequum Salutare, 6. 4.
- Papp, L. (1941): *Kiskunhalas népi jogélete*. Budapest: Országos Táj- és Népkutató Intézet.
- Peck, S. M. (1997): *Őrdögi emberek. Az emberi gonoszság lélektana*. Budapest: Város Fm Kiadó.
- Szabó, P. (2003): *A büntetés, annak célja, jogalapja*. <http://www.jogiforum.hu/publikaciok/86.1.0>
- Szendrey, Á. (1936): *Népi büntetőszokások*. Ethnographia, 3. 144-150.

A cikkben szereplő online hivatkozások

- URL1: Bűn és bűnhődés. <http://www.origo.hu/tudomany/tortenelem/20150420-bun-es-bunhodes-fejezetek-a-kozepkori-buntetojog-tortenetebol.html>
- URL2: Platón: Szókratész halála (Phaidón, LXIII. – LXVII.) Fordította: Devecseri Gábor. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/szepirod/kulfoldi/platon/halal.hun>